

แนวคิดเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมเพื่อกลุ่มชาติพันธุ์ โดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทำไมควรจะต้องมีเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมเพื่อกลุ่มชาติพันธุ์?

ในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มที่มีวิถีชีวิตวัฒนธรรมที่พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ มีวิถีคิดที่ไม่เหมือนกับสังคมใหญ่ กำลังประสบปัญหาคล้ายคลึงกันคือการกลายเป็นกลุ่มชายขอบ ขาดความมั่นคงในที่อยู่อาศัย ถูกกีดกันออกจากสิทธิในการใช้และเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ ถูกผลักเข้าสู่กิจกรรมที่ผิดกฎหมาย และต้องทำงานที่เสี่ยงอันตราย ขาดความมั่นใจและภูมิใจในวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิม และถูกดูแคลนจากบุคคลที่ไม่เข้าใจในวิถีวัฒนธรรม ฯลฯ ปัญหาที่กลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มประสบอยู่มีรายละเอียดและความเข้มข้นของปัญหาแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเล ภายหลังเหตุการณ์สึนามิ ปัญหาเรื่องที่ดินได้รับการเปิดเผยและติดตามมากขึ้นเพราะมีการอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินชายฝั่งทะเล มีการไล่รื้อฟ้องร้องเรื่องการบุกรุก การขาดกรรมสิทธิ์ที่ดินส่งผลกระทบต่อความมั่นคงและสวัสดิการอื่นๆ เช่น ชุมชนชาวเลที่หาดราไวย์ จังหวัดภูเก็ต มีสาธารณูปโภคที่จำกัด บ้านบางหลังต้องใช้เทียนหรือตะเกียงเพราะไม่มีไฟฟ้า ต้องใช้น้ำบ่อซึ่งเป็นน้ำกร่อย และต้องใช้ชายหาดเป็นที่ขับถ่ายเพราะไม่มีห้องส้วม

การเพิกเฉยต่อปัญหาและปล่อยให้ยืดเยื้อต่อมา เป็นการบ่มเพาะให้เกิดปัญหาเศรษฐกิจสังคม รวมทั้งการเสื่อมถอยของวัฒนธรรม ยิ่งไปกว่านั้น ยังลุกลามบานปลายเป็นปัญหาความขัดแย้งที่รุนแรงมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากกรณีชุมชนชาวเลหาดราไวย์ที่มีการส่งกลุ่มคนภายนอกเข้าไปทำร้ายผู้คนในชุมชนที่พยายามปกป้องผืนดินที่ได้ใช้ประโยชน์กันมาอย่างต่อเนื่อง กลุ่มที่เป็นชาติพันธุ์ชายขอบที่ต้องเผชิญกับปัญหาความมั่นคงของที่อยู่อาศัยและการทำมาหากินอยู่แล้ว ก็ยังเป็นกลุ่มเปราะบางที่รับผลกระทบต่างๆ ตามมาอีกมากมาย

แต่เดิมนั้น กลุ่มชาติพันธุ์ที่พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติสามารถจะเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างอิสระ และทำให้เกิดวิถีวัฒนธรรมรวมทั้งความรู้พื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์และทำให้ดำรงฐาน “เศรษฐกิจพอเพียง” ไว้ได้อย่างมีศักดิ์ศรี แต่ในปัจจุบันนี้ ทั้งที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติถูกจับจองครอบครอง ถูกเร่งรัดให้เกิดการพัฒนาหรือประกาศเป็นพื้นที่คุ้มครอง อีกทั้งระบบกฎหมายในปัจจุบันยึดเอามุมมองกรรมสิทธิ์เป็นที่ตั้ง ในขณะที่หลายกลุ่มชาติพันธุ์มีระบบคิดว่าทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ป่า แม่น้ำลำธาร พื้นที่ชายฝั่ง หาดทราย รวมทั้งสิ่งมีชีวิตเป็นสิ่งที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ทุกคนสามารถจะเข้าถึงและใช้ทรัพยากรต่างๆ ได้โดยหลักสิทธิชุมชนและการเอื้อเฟื้อต่อกัน การอยู่อาศัยและใช้ประโยชน์มาอย่างต่อเนื่องก็น่าจะเป็นเครื่องรับรองสิทธิในตัวเองอยู่แล้ว

เขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมเพื่อกลุ่มชาติพันธุ์คืออะไร?

การแก้ไขปัญหาเรื่องสิทธิในที่ดิน และการสร้างความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัยสำหรับกลุ่มชาติพันธุ์นั้น ควรจะใช้แนวคิดเรื่อง**เขตคุ้มครองทางวัฒนธรรม** แนวคิดที่คล้ายกันนี้ คือเขตวัฒนธรรมพิเศษ ได้มีการรับรองในเชิงนโยบายแล้ว โดยระบุว่าเป็นแนวคิดที่จะต้องดำเนินงานตามมติคณะรัฐมนตรีเรื่องการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวเล (2 มิถุนายน 2553) และมติคณะรัฐมนตรีเรื่องการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง (3 สิงหาคม 2553)

แนวคิดเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมหรือเขตวัฒนธรรมพิเศษ ครอบคลุม **พื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยหรือพื้นที่ตั้งของชุมชน** ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเป็นกลุ่มชุมชน พื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยนั้นมีความหมายมากกว่า “บ้าน” และ “ครอบครัว” แต่ครอบคลุมไปถึงความเป็น “ชุมชน” ซึ่งมีภาษา ขนบประเพณี คุณค่าและกติการ่วมกัน เขตคุ้มครองวัฒนธรรมจะสร้างความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัยและความเข้มแข็งให้ชุมชน หากเป็นพื้นที่ที่มีการโต้แย้งเรื่องสิทธิ ควรจะมีการตรวจสอบ พิสูจน์ และคุ้มครองสิทธิโดยคำนึงถึงวัฒนธรรมชุมชน ซึ่ง “เอกสารสิทธิ” ไม่ควรจะเป็นหลักฐานเดียวที่ใช้ในการพิจารณาเรื่องสิทธิในที่ดินและที่อยู่อาศัยของชุมชนชาติพันธุ์

เขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมครอบคลุม **พื้นที่ทำมาหากิน** ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ แนวคิดนี้สนับสนุนการดำรงชีพที่มีรากฐานอยู่บนความรู้ความเชี่ยวชาญของกลุ่มชาติพันธุ์ และยังเน้นการคุ้มครอง **พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือพื้นที่ทางจิตวิญญาณ** ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ และเป็นรากฐานของกติกาเพื่อความเคารพในธรรมชาติ และเคารพในสิทธิของเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

เขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมจะเน้นการปกป้องคุ้มครองกลุ่มชาติพันธุ์ รวมทั้งวิถีวัฒนธรรมที่เปราะบาง และที่กำลังถูกรุกไล่โดยแรงผลักดันจากการพัฒนาหรือการอนุรักษ์แบบสุดโต่งและเร่งรีบ ซึ่งการคุ้มครองทางวัฒนธรรมนี้ไม่ได้เป็นไปเพื่อกลุ่มชาติพันธุ์เป้าหมายอย่างเดียว แต่เป็นไปเพื่อที่สังคมไทยโดยรวมจะได้รักษาคุณค่าทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ซึ่งได้รับการสะสมมรดกมาอย่างยาวนาน อีกทั้งเป็นแนวทางการปฏิรูปที่รัฐไทยจะได้แสดงให้เห็นต่อประชาคมโลกได้ถึงความพยายามที่จะคุ้มครองสิทธิของกลุ่มด้อยโอกาส ที่มีความเปราะบางและไม่สามารถปกป้องตนเองได้ตามลำพัง

แนวทางการดำเนินงานเรื่องเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมเพื่อกลุ่มชาติพันธุ์ควรจะเป็นอย่างไร?

กลุ่มชาติพันธุ์หลายชุมชนในประเทศไทยได้ประกาศ “เขตสงฆ์วัฒนธรรมพิเศษ” ขึ้นเองแล้ว เช่น ชุมชนกะเหรี่ยงบ้านห้วยหินลาดใน จังหวัดเชียงราย และชุมชนชาวอุรักลาโว้ยบ้านสังกะอู้ เกาะลันตา จังหวัดกระบี่ แต่ความพยายามนี้ยังไม่ได้รับการรับรองและสนับสนุนอย่างเป็นทางการและอย่างจริงจังจากภาครัฐ

การดำเนินงานเพื่อส่งเสริมเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมอาจจะแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ เนื่องจากบริบทและความพร้อมของชุมชนมีความแตกต่างกัน โดยควรจะมีการกำหนดพื้นที่นำร่องเพื่อที่จะได้วิเคราะห์ประสบการณ์ ปัญหาอุปสรรค รวมทั้งบทเรียนที่ได้ รวมทั้งมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนพื้นที่นำร่อง การจัดกระบวนการชุมชนเพื่อสร้างพลังทางปัญญาและความเข้มแข็งให้ชุมชน การสร้างบรรยากาศในการทำงาน

ร่วมกันอย่างเท่าเทียม และการให้ชุมชนเข้ามาร่วมกำหนดรูปแบบการคุ้มครองทางวัฒนธรรมกำหนดแผนด้านที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อมชุมชน แผนการจัดการด้านวัฒนธรรม ฯลฯ เพื่อที่จะขยายผลและปรับปรุงให้การดำเนินงานส่งเสริมเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุเป้าหมายที่จะสร้างความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย ความเข้มแข็งของชุมชน และความเข้าใจเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมได้ในที่สุด

มีข้อควรระวังเกี่ยวกับการกำหนดเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมฯ บ้างหรือไม่

การดำเนินงานเรื่องเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมต้องหลีกเลี่ยงการอพยพโยกย้ายชุมชนออกจากพื้นที่ที่เคยอยู่อาศัยและทำมาากินมายาวนาน เพราะมีบทเรียนมากมายจากประเทศต่างๆ เช่นการจัดตั้งนิคมอินเดียแดง (Indian reservation) ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีการโยกย้ายชุมชนดั้งเดิมเพื่อไปอยู่ในนิคมที่เป็นพื้นที่ ห้างไกล แห้งแล้ง กันดาร ฯลฯ ทำให้ยากต่อการปรับตัว ชุมชนหลายแห่งมีปัญหาการว่างงาน อายุมข และโรคพิษสุราเรื้อรัง และกลายเป็นแหล่งเสื่อมโทรมในที่สุด ปัจจัยหลักที่ทำให้การจัดการล้มเหลวก็คือความไม่เข้าใจในวัฒนธรรมชุมชน

นอกจากนั้น ไม่ควรดำเนินการในลักษณะสูตรตายตัวที่ทำเหมือนกัน รูปแบบเดียวกันในทุกพื้นที่ทุกชุมชน แต่จะต้องมีลักษณะยืดหยุ่นและปรับใช้ให้สอดคล้องสภาพวิถีวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน การกำหนดเขตและแนวทางของเขตคุ้มครองทางวัฒนธรรมไม่ควรที่จะรวบรัดหรือมีการสร้างกฎกติกาโดยหน่วยงานหรือองค์กรหนึ่งใด และต้องมีการป้องกันการครอบงำด้านความคิดจากหน่วยงานหรือองค์กร โดยเฉพาะส่วนที่เน้นเรื่องมูลค่าทางเศรษฐกิจ มิฉะนั้น วัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์จะถูกนำมาใช้ส่งเสริมการท่องเที่ยว หรือใช้เชิงพาณิชย์จนกระทั่งส่งผลกระทบในที่สุด